

לימוד תורה לנשים

(הערה בדעת ר' אליעזר)*

רבי אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה כאילו לומדה תפלות רבי יהושע אומר: רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות. הוא היה אומר: חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מכלי עולם. (סוטה ג, ד)

מימרא זו של רבי אליעזר בגנות לימוד התורה לנשים העסיקה את חכמי ישראל (ואת חכמות ישראל) במשך הדורות.

וראשית עלינו לשאול על אודות המושג 'תפלות'. מדברי ר' יהושע נראה כי הוא מתאר את 'העונה' בה מעוניינת האישה¹. ודבר זה קשה הוא מאוד בעינינו. הרמב"ם (ה' תלמוד תורה א, יג) פוסק כדעת ר' אליעזר:

ואע"פ שיש לה שכר, ציוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות...

דברי הרמב"ם קשים: היאך ייתכן כי המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות מחד גיסא, ומאידך יש לאשה שכר על לימודה. האם ב'עבירה לשמה' עסקינן?²

לעומת דברי הרמב"ם, הגישה הרווחת כיום שונה בתכלית, כפי שכתבו רבים מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים מאז החפץ-חיים (ליקוטי הלכות סוטה כג, ב). ועלינו להבין את השינוי הגדול בפסיקה. אמנם ניתן לתלות זאת בשינוי הגדול שחל בתנאי החיים ובדרכי החינוך המתאימות לכל דור, אולם נראה שיש בתהליך זה חשיפה של שורש עקרוני יותר.

א. מכאן אתה למד

השאלה הגדולה המתעוררת בעניין זה היא: האם ניתן למצוא יסוד להיאחז בו או שמהפכה זו בלימוד התורה לנשים היא בבחינת "עת לעשות לה' הפרו תורתך" בלבד? האם גזירה היא שנתבטלה, או שמא כבר בדברי רבותינו יכולים אנו למצוא סרך של היתר? כאוחזים בשולי גלימת רבותינו האחרונים וכמבקשים להתעטף בעטרה שהניחו לנו, נשוב ונבחן את מחלוקתם של הראשונים בפרספקטיבה מחודשת.

* מאמר זה נכתב לרגל הולדת בתי היקרה **יעל**, והוא מוקדש לה.

לנגד עיני עמדו דברי הרלב"ג בפירושו לספר שופטים (ה, כד): "תבורך מנשים - אמנם יעל תהיה ברוכה כי עזרה להם בהריגת סיסרא... או ירצה בזה שהיא תבורך **מנשים שהן באוהל ללמד תורה**, כמו דבורה...".

1. ביתר הקצנה בולט הדבר בפירוש רש"י המובא במאירי, שפירושה של 'תפלות' הוא זנות.

2. עיי בפרישה על הטור, וכן בדברי רבים מן האחרונים, המציעים לחלק בין אביה מלמדה שהוא כמלמדה תפלות לבין היא שבאה ללמוד מעצמה שיש לה שכר. ואולם הסבר זה, אף שיש בו יישוב טקסטואלי לקושייתנו, אינו מוציאנו מידי תמימתנו. היאך ייתכנו תפלות ושכר במקום אחד?

כלל גדול נקוט בידינו בלימוד התורה. דברי החכמים הנאמרים בהקשר מסוים נדרשים לאותו הקשר בלבד.

מחלוקתם של בן עזאי ורבי אליעזר לא הובאה במסכת סוטה בכדי. הדיון בסוגיית לימוד התורה לנשים התעורר אגב ליבון סוגיית הזכות התולה לאשה הסוטה. נלמד עתה את מחלוקתם של בן עזאי ורבי אליעזר מתוך הקשרה הכולל:

אינה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולטות והיא מתמלאת גידין, והם אומרים, הוציאוה הוציאוה שלא תטמא העזרה. אם יש לה זכות, היתה תולה לה. יש זכות תולה שנה אחת, יש זכות תולה שתי שנים, יש זכות תולה שלוש שנים.

מכאן אומר בן עזאי: חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה. רבי אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה כאילו לומדה תפלות.

רבי יהושע אומר: רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות. הוא היה אומר: חסיד סוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מבלי עולם. (סוטה ג, ד)

אף שהתורה מבארת את שתיית המים בבית המקדש כמבחן מובהק הבודק את זנותה של האשה, סבורה המשנה כי אם יש לאשה זכות הרי שזכות זו עשויה לתלות לה את מיתתה³. אמנם צד יפה יש בדבר שהאשה שזינתה תקבל הזדמנות נוספת לתקן את מעשיה ותחת מותה תחזור בתשובה, ואולם מצד שני קשה הדבר עד מאוד. בני עירה יודעים שזינתה ושמה הולך לפני כהאשה מזנה, ואף על פי כן אין המים בודקים אתה. דבר זה מחליש את כוחם של המים בפני הבריות וגורם להם שלא להתייחס באימה הראויה למים המאררים. ואם חששו זה נכון כלפי הבריות שאינן יודעות מה עשתה האשה בחדרי חדרים, הרי שנכון הוא שבעתיים ביחס לאשה עצמה שזינתה והמים אינם בודקים אותה. היא יודעת בעצמה שחטאה, ואף על פי כן אינה מתה באותה מיתה. המים המאררים לא יפחידוה עוד.

על רקע זה יש לקרוא את דברי בן עזאי ואת תשובת רבי אליעזר אליו. "מכאן אומר בן עזאי חייב אדם ללמד את בתו תורה שאם תשתה תדע שהזכות תולה". חובת הלימוד המוטלת על האב הינה חובה הנובעת מן החשש שמא תשתה האשה את המים המרים ותכפור בעיקר, אחר שתראה שאין המים ממיתים אותה אף שזינתה. לפיכך מצווה בן עזאי שילמדו האבות את בנותיהם תורה ושִׁדְעוּ הבנות כי זכות תלתה להן.

אמר לו רבי אליעזר: אם **מכאן** אתה לומד את חובת האב ללמד את בתו תורה נמצאת מביא מכשלה גדולה לעולם. נמצא האב מכשיל את בתו שלא תפחד מן המים ותסטה תחת אישה ותרבה הזנות בעולם. לפיכך אומר רבי אליעזר לבן עזאי: "כל המלמד בתו תורה כאילו לומדה תפלות" - היינו: כאילו מלמדה לזנות תחת בעלה.

3. לשם מה אפוא נעשית השקיית הסוטה אם אין היא בוחנת את האשה? לדעת הירושלמי (סוטה ב, ב) תפקידה של ההשקיה הוא חינוכי. מעמד קשה זה יגרום לאשה לחזור בתשובה: "ולמה מים ועפר וכתב? מים - ממקום שבאת, עפר - למקום שהיא הולכת, כתב - לפני מי שהיא עתידה ליתן דין וחשבון... רבי אבא בריה דרב פפי ורבי יהושע דסיכנין בשם רבי לוי: שלושתן דרש עקביא מפסוק אחד: וזכור את בוראך - בירך, בורך, בוראך. בירך, ממקום שבאת. בורך, למקום שאת הולך. בוראך, לפני מי שאת עתיד ליתן דין וחשבון".

בהתאם לפירוש זה אנו יכולים לומר כי מה שנאמר שהזכות תולה לשנה אחת או לשנתיים או שלוש שנים - אין הכוונה כי בתום תקופה זו האשה מתה, אלא שהקב"ה ממתין לה במשך תקופה זו שמא תחזור בתשובה. לא חזרה בתשובה - מתה. חזרה בתשובה - ניצלת מאותה מיתה, שאם לא כן, למה תלתה לה הזכות מלכתחילה?

הקשר מצומצם זה מלמד כי דברי רבי אליעזר "כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות" לא נאמרו ככלל גורף אלא כהנחיה לאותם מקרים שבהם קיים חשש שלימוד דברי התורה יביא למכשול. לימוד הלכות טוען ונטען או גזלה וגנבה לא יביאו את האשה לזנות. ואולם לימוד הדין שזכות תולה לאשה אכן עשוי להביא לזנות בעולם, לפי שהאשה לא תדאג מאימת המים ותזנה כרצונה. ואף הגמרא עצמה בסוגיה זו כך הבינה, שאין לימוד התורה לאשה בעייתי (בנושאים אחרים), ולפיכך הציעה כי הזכות שתתלה לאשה תהא זכות לימוד התורה! ורק הואיל והיא אינה מצווה על לימוד התורה ומי שאינו מצווה אין שכרו גדול לא נתלתה לאשה זכות זו. כמובן, שאילו היה איסור בדבר, לא היתה הגמרא מציעה שזכות האשה תבוא לה ממעשה אסור שעשתה.

היוצא אפוא מדברנו אלה הוא כי הלשון "תפלות" וניסוח הציווי כשהוא מופנה אל האב ולא אל האשה נובעים מהקשרם המצומצם של דברי רבי אליעזר. דברים אלה נאמרו כתגובה בלבד לדבריו של בן עזאי. לא ייתכן כי מקור חובת לימוד האב את בתו תורה יהא מדבר שיש בו תקלה לעולם. ייתכן כי רבי אליעזר אינו חולק על עצם קיומה של החובה או למצער אינו סובר כי לימוד התורה לנשים מהווה איסור. רבי אליעזר הביע את דעתו ביחס לדברי בן עזאי, ואמר כי סוגיית זכות התולה לאשה הסוטה אינה יכולה להוות מקור לחובת האב על בתו.

ב. מר כדאית ליה ומר כדאית ליה

במובן מסוים ניתן לטעון כי בן עזאי נאמן לשיטתו שלפיה לימוד התורה מבטל את כל הבעיות הפרגמטיות המתעוררות בעקבותיו. כך אנו מוצאים ביחס לבן עזאי שרצונו ללמוד תורה גבר על כל דבר אחר:

תניא, בן עזאי אומר: פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא, ולמדתי ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום, ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב, ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל. אמר לו רבי יהודה: עד כאן העזת פניך ברבך! - **אמר לו: תורה היא וללמוד אני צריך.** (ברכות סב, א)

תניא, רבי אליעזר אומר: כל מי שאין עוסק בפריה ורביה - כאילו שופך דמים, שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך", וכתוב בתריה: "ואתם פרו ורבו". רבי יעקב אומר: כאילו ממעט הדמות, שנאמר: "כי בצלם א-להים עשה את האדם", וכתוב בתריה: "ואתם פרו" וגו'. בן עזאי אומר: כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר: "ואתם פרו ורבו". אמרו לו לבן עזאי: יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים! **אמר להן בן עזאי: ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים.** (יבמות סג, ב)

ייתכן שאהבתו של בן עזאי לתורה הביאתו לדרוש את חובת לימוד התורה של האב את בתו אף שבאופן זה עשויה לבא תקלה תחת ידינו.

באופן דומה ניתן לראות כי גם רבי אליעזר היה עקבי בגישתו ללימוד התורה לנשים: מטרונה שאלה את ר' אליעזר: מפני מה חטייה אחת בעגל והם מתו בה ג' מיתות? אמר לה: אין חכמה לאשה אלא בפלכה דכתיב: "וכל אשה חכמת לב בידיה טווי". אמר לו הורקנוס: בשביל שלא להושיבה דבר אחד מן התורה איבדה ממנו ג' מאות כור מעשר בכל שנה. אמר לו **יישרפו דברי תורה ואל יימסרו לנשים.** וכשיצא אמרו לו תלמידיו: רבי, לזו דחית בקנה, לנו מה אתה משיב?

ר' ברכיה בר אבא בר כהנא בשם ר' אלעזר אמר: כל מי שהיה לו עדים והתראה היה מת בבית דין. עדים ולא התראה, היה נבדק כסוטה. לא עדים ולא התראה, היה מת במגפה. רב ולוי בר סיסי תרויהון אמרין זיבח קיטר וניסך היה מת בבית דין. טיפח ריקד שחק היה נבדק כסוטה. שמח בלבו, היה מת במגפה.

"והייתה האשה לאלה בקרב עמה" ועמה שלום - שהן (עובדי העגל) לקו והשאר פלטו, "וואם לא נטמאה האשה" - אלו שהיו כשרים ששתו. "וטהורה היא" - אלו שבט לוי. "ונקתה" - אלו הלויים שזכו לעבודת הקודש על זאת שכל מעשיהם בנקיות. "ונוזעה זרע" - אלו ישראל הכשרים שזרעם נכנס לארץ... (במדבר רבה ט, מח)

מקור זה, המעיד על תפיסתו הנחרצת של ר' אליעזר, לא נפסק להלכה. הרמב"ם, ובעקבותיו השו"ע, לא פסקו כר' אליעזר בכל דבריו אלא רק בעניין לימוד האב את בתו שהוא כלימוד התפלות. ר' אליעזר שמותי הוא ואין הלכה כמותו. על כן לא מצאנו בשום מקום כי מחויב אדם לשרוף דברי תורה ולא למוסרם לנשים. ייתכן ואילו לא היה ר' יהושע קאי כוותיה לא היה הרמב"ם פוסק כמותו. לפיכך אין בדבריו החריפים של רבי אליעזר משום קושי על הפרשנות שאותה הצענו לעיל.

עם זאת דומה כי ההקשר הדומה אינו יכול שלא להסב את תשומת לבנו. בשתי הסוגיות מוזכרת הסוטה, והמים המאררים ממלאים תפקיד חשוב. האם מקרה הדבר? דומני כי גם בשאלת המטרוניתא את ר' אליעזר נחבאת בעייתיות דומה לבעיה המתוארת אצל האשה הסוטה. פה גם פה קיימת השלכה מעשית שממנה מפחד ר' אליעזר ועל כן מסרב הוא ללמד נשים תורה⁴. כך בעניין הזכות התולה לאשה וכך בעניין העיסוק בעונשם של ישראל לאחר חטא העגל. בשני אלה הלימוד מאפשר ללומד לכלכל את מעשיו באופן שבו יחטא ולא יבוא על עונשו.

* * *

מסקנת הדברים היא אפוא, שאין נזק לאשה בעצם לימוד התורה, אלא במחשבה שזכות הלימוד תציל אותה מעונש במקרה של זנות. ועל כן, כאשר עומד כנגד זה שיקול חינוכי הפוך, כפי שקיים בימינו, הרי שלימוד התורה לנשים הוא מצוה.

4. ההשלכה המעשית יכולה להיות לגבי עצם העונש או לגבי רמת הענישה. כפי שעולה מדברי המטרוניתא עצמה לא כל החוטאים נענשו באותה מידה. שאלתה של המטרוניתא יכולה אפוא להתפרש כתכנון כיצד לחטוא ולא להיענש או למצער להיענש בעונש חמור פחות.